

VIRTUS

22 | 2015

Nikolaj Bijleveld

Verhalen over de Midden-Europese adel

Een interview met Jaap Scholten

251

‘Het meest dramatische moment in de geschiedenis van de Transsylvaanse adel is de nacht van twee op drie maart 1949’, zo vertelt Jaap Scholten. ‘Iedereen is in die nacht in een gecoördineerde actie van de Roemeense *Securitate* uit huis gehaald door milities en in vrachtwagens geladen. Of het nu een vrouw was die vertelde wat ze zelf heeft meegemaakt, of een kleinkind die dat misschien wel uit de tweede hand heeft gehoord: al die verhalen zijn exact hetzelfde. Het zijn zulke krachtige verhalen, zulke vormende verhalen en zo bepalend voor de identiteit van de familie, maar ook voor de groepsidentiteit. Ze zijn allemaal vervolgd en in een nacht van alles beroofd: van hun land en huizen, van alle contacten met dorpsgenoten. Maar ook alles wat hen met het verleden verbond werd hen afgenomen, of het nu een foto was of een dagboek, een sieraad of een juweel dat je van je grootmoeder had gekregen. Het was een *clear cut* met hun geschiedenis. Drastisch en dramatisch. Dat is precies wat de communistische partij wilde. Ze wilde deze groep van al zijn macht beroven. Ze wilde deze groep isoleren. Het financiële kapitaal werd hen ontnomen, maar ook het sociale, culturele en symbolische kapitaal. Ze werden voor hun leven verbannen naar de donkere, vochtige kelders van het bestaan. De wereld van de adel en eigenlijk alles wat terug te voeren was tot dat verleden moest worden vernietigd. Dat betekende dat zelfs graven en familiekapelletjes werden vernield, familienamen en wapens werden uit graf- en gevelstenen gehakt. Die hele klasse en wat aan die klasse herinnerde moest worden uitgewist. Het doel was de totale vernietiging van de adel en alles dat aan haar herinnerde.’

Al snel komen de lotgevallen van de Transsylvaanse adel ter sprake wanneer ik Jaap Scholten spreek naar aanleiding van een lezing die hij hield bij de presentatie van de bundel *Nobilities in Europe in the twentieth century* over ‘De voortdurende ballingschap van de Midden-Europese adel’. Aan de keukentafel van een grachtenpand in Amsterdam, zie ik een

Jaap Scholten (foto Kati Sandor)

jeugdige man die dol is op verhalen. Hij vraagt en luistert er graag naar en hij vertelt, rijk aan details, met zichtbaar enthousiasme en vaardigheid. Hij zegt hierover zelf: ‘De adel heeft een goed ontwikkeld gevoel voor excentriciteit, dat is een verschil met de burgermaatschappij, waar meer gestreefd wordt naar eenvormigheid. Het uitzonderlijke wordt in de aristocratie gewaardeerd en geaccepteerd. Het zwarte schaap blijft onderdeel van de familie. Ik hou van excentriekelingen, ik hou van mooie verhalen.’

Jaap Scholten kwam in contact met de bijzondere verhalen over de adel in communistisch Oost-Europa toen hij zijn geliefde en latere vrouw Ilonka leerde kennen, de nazaat van een naar Nederland gevluchte Hongaarse edelman en een Nederlandse barones. Hij toont mij een foto uit 1933 van de overgrootvader, grootvader en oudooms van Ilonka, allen gekleed in hun díszmagyar. Dat beeld vertegenwoordigde een oude verdwenen wereld en een levensstijl die hem steeds sterker ging interesseren naarmate hij hier meer over hoorde van Hongaarse vrienden en zijn schoonfamilie. Door de verhalen raakte hij bekend met een wereld die hij beter wilde leren kennen.

Voor de grootmoeder van Hongaarse zijde stal al vroeg zijn hart. Ze is ondertussen overleden, maar met genegenheid in zijn stem vertelt hij: ‘Zij woonde in een klein huisje in Hongarije, vol, te vol, met allemaal tastbare herinneringen aan een groots verleden dat onder het juk van het communistische regime nagenoeg was verdwenen. Deze oude vrouw had

in socialistisch Hongarije heel haar leven wc's moeten schoonmaken in een ziekenhuis. Zij kwam vanwege haar achtergrond zelfs niet in aanmerking voor een baantje als verpleegkundige.' Jaap Scholten was diep onder de indruk van haar: 'Ondanks het zware leven was ze niet gebroken. Ze zat vol verhalen over haar oude leven, ze kon goed vertellen met een geweldig gevoel voor humor en *understatement* en bezat ondanks alles een bewonderenswaardig *joie de vivre*.'

De keuze voor Transsylvanië als gebied om richting te geven aan zijn groeiende interesse lag voor de hand. De streek sprak hem zeer aan, het dramatische gegeven dat de gehele aristocratie in een nacht was gedeporteerd in maart 1949 sprak hem als schrijver aan. Bovendien is het een interessant gegeven dat Roemenië ruime restitutiewetten kent waarvan de nazaten van de Transsylvaanse adel ook gebruik van proberen te maken. Maar het wantrouwen tegen buitenstaanders is groot, de angst voor de *Securitate* en de *Securitate*-families is nog zeer sterk. Jaap Scholten had wel goede geloofsbrieven. Op bijna klassieke wijze maakte hij gebruik van enkele introducties die hij via vrienden had gekregen. Ook had hij eerder in het tijdschrift *Hollands Diep* een stuk geschreven over de Hongaarse adel dat hem hierbij hielp. 'Hier heeft een mevrouw, een gevluchte Hongaarse gravin, het stuk vertaald naar het Engels en verstuurd naar vrienden. Die leven voor het grootste deel in diaspora. Ik kreeg dat artikel drie of vier weken later terug nadat het uitgestuurd was. Je kon precies zien hoe iedereen het *geforward* had met commentaar erbij. Het was naar Wenen gegaan, naar New York en Buenos Aires, Italië, weer naar Wenen, München en naar Budapest. Dat heeft me enorm geholpen. Ze zagen dat ik op een serieuze en integere manier hierover wilde schrijven. Dat die rare Hollander er iets van af wist en zich kon inleven.'

253

Het leidde tot een masterscriptie aan de Central European University, een reisdocumentaire 'Oostwaarts' en het goed ontvangen boek *Kameraad Baron*, dat in 2011 werd bekroond met de Libris Geschiedenis Prijs. Vooral de verhalen over de naar de kelder verbannen adel spreken tot de verbeelding. 'Ze mochten alleen zwaar handwerk verrichten en kwamen af en toe bij elkaar in de kelders waarin zij leefden. Ze wisten dat ze konden worden afgeluisterd, dat diezelfde avond iemand van hen door de *Securitate* zou worden opgepakt en de hele nacht verhoord en op vriendelijke wijze gemarteld. Voor ieders veiligheid bespraken ze dan ook niets belangrijks. Ze speelden veel bridge en whist, dan konden ze lachen en flirten zonder serieuze gesprekken te voeren, ze lasen elkaar poëzie voor. Vaak had iemand nog wel een mooi, oud tweedjasje. Met wat ze dan nog hadden kleedden ze zich mooi aan. Verder hadden ze alleen de taal. Het Hongaars heeft iets van acht aanspreekvormen. Niet alleen U, maar ook nog in de overtreffende trap. Met taal en dictie werd een verloren wereld in stand gehouden, met handkussen begroette men elkaar en maakte men ingetogen grapjes over het rattenvangersbestaan of het werk in de mijnen waartoe men verbannen was.'

Opmerkelijk is wel dat ook al werden de leden van de Transsylvaanse adel al hun kenmerken en voorrechten ontnomen, zij nog wel als zodanig werden herkend. Jaap Scholten vertelt: 'Terwijl ze kastanjes of bloemen verkochten op straat wisten eigenlijk alle Hongaren in Marosvasarhely of Kolozsvár wel dat het gravin Teleki of baron Bánffy was die daar in lompen gehuld als verkoper stond. Mijn vrouw had dat ook een keer, nog onder het communisme, toen zij met haar vader het onteigende grootouderlijk huis bezocht en de lokale boeren op de knie vielen en haar hand kusten.' Jaap Scholten ziet hier een samenhang met de

sterk hiërarchische en bijna nog feodale trekken van de samenleving, zoals hij zelf ook eens ondervond. ‘Ik heb laatst een keer gehad’, zo vertelt hij smakelijk, ‘dat iemand wijn kwam bezorgen. Die was per ongeluk besteld op naam van mijn echtgenote. De Hongaarse wijnbezorger dacht dat er een graaf voor hem stond. Ik wist niet wat ik meemaakte, hoe deze man mij behandelde, dat was van een onderdanigheid die buitengewoon gênant was. Terwijl ik gewoon een burgerjongen uit Twente ben, maar ik werd als de *grofur* benaderd. Hij hield niet op met buigingen maken. Ik begreep pas waar ik deze behandeling aan verdiende toen hij mij de rekening overhandigde.’

254

De in het communisme opgegroeide kinderen van deze onderdrukte klasse zijn in de ogen van Jaap Scholten de ‘verloren generatie’. Zij hebben zelf niet die directe herinnering aan de grandeur van weleer. Het communistische regime en met name de angst voor de *Securitate* heeft ertoe bijgedragen dat weinig kon worden overgedragen aan deze generatie. Het was een groep die van de aardbodem gevaagd moest worden, die niet mocht bestaan. ‘Zij lopen in Oostblokconfectie en schoenen die te breed zijn en zien eigenlijk alleen maar problemen verbonden met het adeldom. Dat is ook de generatie die vaak de bezittingen verkoopt en geen behoefte heeft die materiële erfenis voort te zetten.’ In die zin, zo benadrukt Jaap Scholten, ‘is het communisme geslaagd in z’n doel.’

Maar, voor de daaropvolgende generatie geldt iets heel anders. De kleinkinderen zijn ge-

De grafelijke familie Teleki in de tuin van het paleis in Gernyeszeg in betere tijden, vóór het communisme (foto part. coll.)

voed door hun grootouders met verhalen over vroeger. ‘Dat was natuurlijk de kern van wat men had. Die verhalen zijn cruciaal om door te geven wie je bent en hoe je je moet gedragen. Maar wel voorzichtig. Jongens van mijn leeftijd die in Roemenië waren opgegroeid, hoorden pas op hogere leeftijd dat ze van adel waren. Dat verborg je vaak voor je beste vrienden, zelfs voor je kinderen. Het waren meestal pas de kleinkinderen die de verhalen van vroeger hoorden. Een van de jongens die ik heb gesproken vertelde hoe heerlijk het was als je ziek thuis bleef. Zijn grootmoeder woonde bij hen, zij maakte handschoenen thuis, en zij kwam dan bij je bed zitten en vertelde vragen over vroeger, van vakanties, van heel andere werelden.’ Niet alleen Jaap Scholten werd betoverd door de verhalen van vroeger, ook de nazaten keren terug om het familie-erfgoed terug te krijgen en te herstellen. ‘Het zijn avonturiers die opnieuw het familiebesef willen doorgeven en het verleden willen doen herleven. In die zin hebben de verhalen iets moois bewerkstelligd.’

Er is wel kritiek geweest op *Kameraad Baron* dat het een te rooskleurig beeld van de rol van de adel in de lokale gemeenschap schetst. Jaap Scholten reageert hierop dat het nooit zijn ambitie is geweest een historisch overzicht van de centraal Europese adel te schrijven. Daar is hij altijd duidelijk over geweest. Het ging hem om ‘oral history, het vastleggen wat er met de adel is gebeurd tijdens het communisme. Dat is een verhaal dat nog weinig is vastgelegd. Bovendien lag het wel anders in Transsylvanië’, zo vervolgt hij. ‘De etnische samenstelling in Transsylvanië is complex, maar de Hongaarse bevolkingsgroep in dit door Roemenië bestuurde gebied, voelde zich nauw verbonden met de adel die in de streek bleef. Voor veel Hongaren was het een bewuste daad om in Transsylvanië te blijven, zoals vele edelen ook deden, in hun ogen zou Transsylvanië zonder Hongaren ook ophouden te bestaan.’ Wat daarbij nadrukkelijk meespeelde waren de machtsverhoudingen. Jaap Scholten vertelt: ‘Een dame die ik heel veel gesproken heb voor het boek vertelde me wat ze leerden als kinderen. Ze mochten nooit liegen, nooit roddelen, nooit achter iemands rug spreken, nooit iemand verraden, nooit iemand bespieden. Dit rijtje is exact wat de kern was van de Roemeense *Securitate*. Het was roddel, leugens verspreiden, bespieden, dus alles wat eigenlijk die oude klasse leerde dat je niet deed met mensen, daarin was de *Securitate* precies het tegenovergestelde, de geniepigheid zelve.’

Het herstel van het familiebezit houdt overigens niet automatisch het herstel van de luister van de oude adel in, zo benadrukt Jaap Scholten. Allereerst ontbreekt het de meesten aan de financiële basis voor een volledige wederopbouw. Daarnaast is er toch ook wel iets fundamenteels veranderd bij deze generatie: ‘De mensen die zijn gebleven zijn wel wat kwijt, het verfijnde, het mondaine, de beheersing van de talen en een handigheid in de sociale omgang, dat alles is verdwenen. En de zekerheid die wij kennen in het westen, dat de wet nageleefd wordt, dat is helaas niet het geval. De meeste restitutieszaken leveren jarenlange strijd, zonder dat het bezit terugkeert in de familie.’ Maar wat is er dan wel? Jaap Scholten spreekt van een verinnerlijking van het adeldom. Hij ziet iets verhevens in het streven van de teruggekeerde adel en omschrijft dat als ‘adeldom, om het edele, om het handelen van de mens, om goed te willen doen. Waar adeldom eigenlijk echt voor zou moeten staan is bij hen volledig verinnerlijkt.’

Juist de verinnerlijkte drang om over de eigen horizon heen te willen kijken, feitelijk particuliere belangen ter zijde willen schuiven voor een groter en hoger goed, is daarmee

hetgeen de adel onderscheidt van de meeste machthebbers in Oost-Europa. Dat zijn, aldus Jaap Scholten, ‘zulke egoïstische honden, dat is gruwelijk, met hun *Hummers* met geblindeerde ramen en Moldavische hoeren op de achterbank.’ Hij heeft meer met een stabiele maatschappelijke elite zoals in Nederland en erkent direct dat hij hiermee geen populair standpunt inneemt. ‘Maar’, zo benadrukt hij, ‘het is zo vermoeiend dat je voortdurend met elkaar moet strijden. Ik heb, nu ik al zo lang in Oost-Europa woon, een enorme waardering gekregen voor die brave en gematigde Nederlandse lamswollen V-hals truien elite. Hier zie je het diepgewortelde besef dat je aan de gemeenschap moet denken. Ik ben er van overtuigd dat goede veranderingen in de maatschappij moeten voortkomen uit de elite die inziet dat we de verkeerde kant op gaan. Ik geloof niet in revoluties, behalve de Amerikaanse Revolutie zijn er natuurlijk maar weinig succesvol geweest. En politici zijn alleen maar ontzettend bescheten en angstig dat ze niet herkozen worden. Vlak voor die verkiezingen beweren ze van alles wat maar stemmen oplevert, en daarna proberen ze zo goed en zo kwaad als het gaat te overleven tot de volgende verkiezingen. Eigenlijk geldt voor managers hetzelfde. Het gaat er om de aandeelhouder tevreden te stellen, dat levert de manager dan weer een bonus op. Het hele systeem dat wij in het Westen hebben gecreëerd is alleen maar op de korte termijn gericht.’

Juist het langetermijndenken in de aristocratie spreekt hem aan. ‘Ik vind het buitengewoon sympathiek dat die families over hun eigen horizon heen kijken. Daar raakt de oude wereld aan de alternatieve wereld. Mensen die aan de kant van de groenen zitten, het besef hebben dat we zuinig op deze wereld moeten zijn, die vinden steeds vaker de oude aristocratie. Ze denken op dezelfde manier: we moeten een beetje op de wereld letten.’ Zelf heeft hij daar ook stelling in genomen en de boodschap in al die verhalen tot zich genomen. ‘We hebben land in Hongarije, we planten daar bomen die pas door mijn kinderen of kleinkinderen geoogst kunnen worden. Daarmee ontstaat dat agrarisch gewortelde dat bevorderlijk is voor het langetermijndenken en dat mij zo sympathiek is.’

Dr. Nikolaj H. Bijleveld is a staff member of the University of Groningen. He publishes on elites, religion and nationalism in the Netherlands and Denmark in the modern period.

University of Groningen, P.O. Box 800, 9700 AV Groningen, The Netherlands – n.h.bijleveld@gmail.com

- Bergen op Zoom. Residentie en stad 9
Willem van Ham
- Heren van Holland. Het bezit van Hollandse heerlijkheden onder adel en patriciaat (1500-1795) 37
Maarten Prins
- De invloed van esthetische ontwikkelingen op de reisbeleving. De waardering van Engelse en Duitse adellijke residenties door Nederlandse reizigers in de achttiende eeuw 63
Renske Koster
- Jagen naar macht. Jachtrechten en verschuivende machtsverhoudingen in Twente, 1747-1815 81
Leon Wessels
- Een 'uitgebreide aristocratie' of een 'gematigd democratisch beginsel'? Van Hogendorp en de adel als vertegenwoordiger van het platteland (1813-1842) 103
Wybren Verstegen
- Beleven en herinneren op het slagveld van Waterloo. Een adellijk perspectief (1815-1870) 125
Jolien Gijbels
- Elites and country house culture in nineteenth-century Limburg 147
Fred Vogelzang
- De reizende jonkheer. Museumdirecteur Willem Sandberg als cultureel diplomaat 171
Claartje Wesselink

22 | 2015

9 789087 045722